

A dietetikától az etikáig

Ókori görög étkezési tabuk és magyarázataik*

Gaál Balázs

Az elmúlt másfél évszázad nagyszabású vallástörténeti elméletei után új szemlélet jelei mutatkoznak. A XIX–XX. század történeti szempontú megközelítéseit, amelyek az animizmusban, a totemizmusban vagy a samanizmusban keresték a vallásos jelenségek értelmezésének kulcsát, ötven évvel ezelőtt felváltották a strukturalista módszert követő megközelítések. A vallásos jelenségeknek most már nem az okát, hanem a jelentését keresték. Mindazonáltal az olyan rendkívüli hatású elméletekkel szemben, mint amelyeket francia oldalról Marcel Detienne vagy Jean-Pierre Vernant neve fémjelez vagy svájci-német oldalról Walter Burkert képvisel, az utóbbi években súlyos kritikák fogalmazódtak meg: ezek az elméletek valójában nem léptek túl elődeik hibáján, mivel arra tesznek kísérletet, hogy a görög vallás központi jelenségeinek, az áldozatnak *valódi, eredeti* értelmét, jelentését tárják fel. Kérdés azonban, hogy van-e ilyen. Robert Parker, a neves oxfordi vallástörténész a közelmúltban megjelent könyvében lelkesen üdvözli az új áramlatot, amely nem próbál általános elméleteket gyártani az áldozat eredetéről és jelentéséről, hanem meghagyja az áldozat többértelműségének a lehetőségét.¹ Hiszen már az ókori görögök sem látták és értelmezték az áldozatot egyformán.

Bizonyos fokig átadva magam ezen áramlat sodrásának, előadásomban egy másik fontos görög vallásos jelenség, az étkezési tabuk eseteit fogom megvizsgálni. Ezek a bab, a hal és a hús.² A képlet egyszerű: először megállapítani ezeknek a tabuknak a létezését egyrészt a vallásos kultusz bizonyos rétegeiben, másrészt olyan zártabb közösségekben, mint az orphikusoké vagy a pythagoreusoké, azután kitérni e tabuk irodalmi szövegekben található magyarázataira, melyeknek palettája rendkívül széles, mondhatni, a dietetikától az etikáig terjed. A magyarázatok nem ritkán tudós *convivium*-okon hangzanak el, ami jó alkalmat szolgáltat nekem, hogy kapcsolódjam a konferencia címszavául választott témához.

* A kötet szerkesztőjének egyetértésével megtartottam az élő előadásbeli formát az írásos változatban is. A metrikus fordítások tőlem származnak, ha másként nem jelzem.

¹ Robert PARKER: *On Greek Religion*. Cornell University Press, Ithaca—London 2011. 125–127.

² Ezek tárgyalásához ld. legutóbb Michael BEER: *Taste or Taboo: Dietary Choices in Antiquity*. Prospect Books, Blackawton 2010. 28–70.

1. Már az ókori görög hagyomány is felismerte azt a hasonlóságot, amely a beavatási kultuszok időleges táplálkozási tilalmai és az orphikus-pythagoreus étkezési tabuk között fennáll. Egy hellenisztikus kori forrás a rituális tisztaság (*hagneia*) követelménye kapcsán együtt említi a beavatási rítusokban részt vevők és a pythagoreusok megtisztulási előírásait, melyek között egyaránt szerepel bizonyos húsoktól, halfajtáktól és a babtól való tartózkodás.³ Egy későbbi Pythagoras-életrajz egyenesen azt állítja, hogy Pythagoras ezeket a táplálkozási tilalmakat a beavatási kultuszokból vette át.⁴ Valóban — először a babszentmaradva — Pausanias két helyen is elmondja, hogy Eleusisban a babot tisztátalannak tekintették, ezért nem engedték meg a fogyasztását. A tilalom indoklásául szolgáló „szent ígét” (*hieros logos*) azonban nem közli, mert az titkos.⁵ Az orphikus-pythagoreus babszenttilalom rendkívüli szigorúságát mutatja, hogy e közösségek előírásai a babszentnek nemhogy a fogyasztását, de még az érintését sem engedélyezték. Orpheusnak tulajdonítják az alábbi verssort:

Tartsátok távol kezetek, nyomorultak, a babszentől!⁶

Pythagoras tanítványai annyira komolyan vették ezt az intést, hogy amikor üldöztesük során menekülniük kellett a syrakusai tyrannos, Dionysios serege elől és hirtelen egy babszenttalálattal szembe magukat, megtorpantak, és nem voltak hajlandók átgázolni rajta, ami végül az életükbe került.⁷ Myllias és állapotos felesége, Timycha úgy kerülte el ezt a véget, hogy lemaradtak társaiktól. Őket elfogták, a tyrannoshoz vitték, aki rögtön faggatóra fogta őket, mi az oka annak, hogy még az életük árán sem tapostak a babszentre. Myllias makacsul tiltakozott, hogy elárulja a titkot, Timycha pedig előbb harapta le a nyelvét és köpte a tyrannos szemébe, semhogy gyenge asszonyi természete megingathatta volna.⁸

A babszentokát tehát aligha tudhatta meg kívülálló. Nekünk viszont szerencsénk van. Az egyik Homéros-scholion talán éppen a babszentbura vonatkozó pythagoreus szent ígéből idéz három sort. Így hangzanak:

Egy s ugyanaz, ha eszel babszentet és ha fejét szüleidnek:
ősök lelkeinek hágcsója az és folyosója,
Hadésnak ha lakából ők feljönnek a fényre.⁹

Tréfásan azt mondhatnánk, talán ezeket a sorokat súgta Pythagoras a későbbi csodás életrajz szerint a tarasi ökör fülébe, amikor az babszentet csócsált, és beszélt le erről rö-

³ Alexandros Polyhistór, fr. 140, 128–137 Müller.

⁴ Iamblichos, *De vita Pythagorica* 28, 138, 7–10.

⁵ Pausanias I, 37, 4; VIII, 15, 3.

⁶ Alexandriai Didymos *ap. Geoponica* II, 35, 8. Empedoklésnek tulajdonítja ugyanezeket a szavakat Gellius, *Noctes Atticae* IV, 11, 9; Pythagorasnak Kallimachos, fr. 553 Pfeiffer.

⁷ Neanthés, fr. 22a, 29–38 Müller. Hasonlót mesél Pythagorasról a smyrnai Hermippos, fr. 20 Wehrli.

⁸ Neanthés, fr. 22a, 58–73 Müller.

⁹ Eustathios, *Commentarii ad Homeri Iliadem* III, 518, 15–17 (Bergk rekonstrukciója alapján).

tön úgy, hogy az állat többé sohasem ért babhoz, hanem élete végéig jámbor étrenden élt Héra helyi szentélyében.¹⁰ A verssorok misztikus magyarázatot sejtetnek: a halott ősök lelkei a babon keresztül jönnek fel a napfényre, vélhetően akkor, amikor újból megtestesülnek. Így a babfogyasztás azonos értékű a rokonaink megevésével. Egyes magyarázatok szerint az akadálytalan áthaladást a bab csomótlan szára biztosítja a halott lelkeknek.¹¹

A pythagoreus elképzelés hátterét feltehetően a babnak a halotti kultusszal való kapcsolata képezi, amely nemcsak a görög és római, hanem az indiai és az egyiptomi kultúrában is indokolhatja a fogyasztására vonatkozó tilalmat.¹² Mindenesetre a skálát tovább színesítik azok a magyarázatok, melyek kozmogóniai síkra helyezik a bab és az ember rokonságának kérdését. Hajdanán, a világ keletkezésekor ugyanazon ősmasszából sarjadt ki a bab, és született meg az ember. Ennek bizonyítékát a mágia eszköztárából vett kísérletek szolgáltatják. Például: végy egy babot, helyezd egy edénybe, tapaszd le a száját, ásd el ennyi meg ennyi időre, azután ha kiásod, női szeméremtestet találsz a helyén, melyet ha közelebről megsejmelelsz, még növekvő magzat fejét is felfedezed benne. Máshol a kísérletek eredményeképpen férfiszervet, spermát vagy vért talál az ember.¹³

Mindezek azt bizonyítják, hogy a bab a szó szoros értelmében szerves rokonságban áll az emberi nemmel. Azonban az értelmezések hajlamosak elszakadni az efféle megfogható kapcsolattól éppen úgy, ahogyan a titkos tanítás misztikus magyarázatától. A bابتabu csakhamar áthelyeződik az egészségi, illetve az allegorikus-morális értelmezések síkjára. Az ókori szerzők a leggyakrabban talán a babnak a „pneumaszerű” (*pneumatódés*) természetére hivatkoznak, ami itt azt jelenti, hogy felfúvódást, puffadást okoz. Ez káros hatással van testre-lélekre egyaránt, többek között nyugtalan alváshoz vezet.¹⁴ Kiemelik gerjedelemkeltő hatását is, ami talán a nemi szervekkel való kapcsolatának képzettársításából ered.¹⁵

¹⁰ Valószínűleg a gerasai Nikomachos alapján Porphyrios, *Vita Pythagorae* 24; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 13, 61.

¹¹ Aristotelés, fr. 195, 11–12 Rose; Porphyrios, *De antro nympharum* 19.

¹² Az észrevételek gazdag tárházához vö. Armand DELATTE: „Faba Pythagorae cognata”, in *Serta Leodiensia*. Vaillant-Carmanne—É. Champion, Liège—Paris 1930. 33–57. Az egyiptomi bابتalomhoz ld. Hérodotos II, 37; Plutarchos, *Quaestiones convivales* VIII, 8, 729a.

¹³ A legjellemzőbb példákhoz ld. pontosi Hérakleidés, fr. 41 Wehrli = 129 Schütrumpf; Antónios Diogenés alapján Porphyrios, *Vita Pythagorae* 43–44.

¹⁴ Dionegés Laertios VIII, 24; Phótios, *Bibliotheca*, Cod. 249, 439a, 28–31 Bekker; Alexandriai Didymos *ap. Geoponica* II, 35, 4; Plutarchos, *Quaestiones Romanae* 95, 286e; Cicero, *De divinatione* I, 30, 62; II, 58, 119. Az ókori görög bابتalomnak az úgynevezett favizmussal való, sokat vitatott kapcsolatához ld. legutóbb J. MELETIS: „Favism. A Brief History from the «abstain from beans» of Pythagoras to the Present”, *Archives of Hellenic Medicine* XXIX (2012) 258–263.

¹⁵ Plutarchos, *Quaestiones Romanae* 95, 286e; Lydos, *De mensibus* IV, 42, 19–22; Gellius, *Noctes Atticae* IV, 11, 10.

Mégis talán a leghajmeresztőbb magyarázat az, amelyik a pythagoreus babtilalmat jelképes politikai színbe öltözteti. Ez a magyarázat egészen Aristoteléig nyúlik vissza. Pythagoras, aki egyébként Platónhoz hasonlóan nemigen pártolta a demokráciát, az archónok babbal történő sorsolása ellen tiltakozott volna azzal, hogy a babnak még az érintését is megtiltotta tanítványainak.¹⁶ Pythagoras politikai ellenfelei állítólag kihasználták az értelmezés adta lehetőséget, és támadásba lendültek. Azt állították, hogy birtokukba jutott a pythagoreus „szent ige”, amely a babtilalmat így indokolta: üzenj hadat a babnak, mert az uralja a szavazást és a hivatali tisztségek kiosztását!¹⁷ A politika tehát — mint látjuk — mindent beszennyez. Érthető, ha nem sokkal később a politikából kiábrándult gondolkodók a babtabut mint a fiatalok nevelésének egyik alapelvét allegorikusan úgy értelmezték: tartózkodj a babtól, azaz ne vállalj politikai tisztséget!¹⁸

2. Áttérve a halak fogyasztását érintő tilalomra, három halfajta fogyasztási tilalmával találkozunk visszatérően bizonyos kultikus közegekben. Ezek: a bajuszos vörösmárna (*triglé*), a közönséges vörösdurbincs (*erythrinos*) és a feketefarkú durbincs (*melanuros*).¹⁹ Az említett halak fogyasztását nemcsak az eleusisi beavatottaknak, hanem a lebadeiai Trophónios-barlangban jóslatot kérőknek is megtiltották, de ugyanezek a halak szerepelnek Hippokratés listájában is azon ételek között, melyektől a „szent betegséget” vallásos hókuszpókusszal gyógyítani kívánó kuruzslók és sarlatánok előírták a tartózkodást betegeiknek.²⁰ Nem csoda, ha ugyanez a három hal megjelenik a pythagoreusok tartózkodási előírásai között is.²¹ Az előírás okaként az egyik szöveg azt adja meg, hogy ezek a halak az alvilági isteneknek vannak szentelve.²² Csakugyan, a bajuszos vörösmárna a vérivő Hekaté szent állataként ismeretes, és színe alapján a másik két hal, a vörösdurbincs és a feketefarkú is a vérrel és az alvilággal való kapcsolatot sejtet.²³ Az ókori szerzők azonban az értelmezésre irányuló élénk hajlamuknál fogva további magyarázatokat is találtak. Athénaios közli azokat a közép-komikusoktól származó töredékeket, amelyek ezeket a halakat vagy általában véve a halakat azért

¹⁶ Aristotelés, fr. 195, 13 Rose; Lukianos, *Vitarum auctio* 6, 11–12. A babbal való sorsolás ellen — mint ismeretes — Sókratés is felemelte hangját Xenophónnál, *Memorabilia* I, 2, 9. Ezzel a bölcs magára vonta az antidemokratizmus vádját.

¹⁷ Iamblichos, *De vita Pythagorica* 35, 260, 3–5.

¹⁸ Plutarchos, *De liberis educandis* 17, 12f; Hippolytos, *Refutatio omnium haeresium* VI, 27, 5.

¹⁹ Az utóbbi kettő faji beazonosítása némileg bizonytalan.

²⁰ Scholion *ad* Lukianos, *Dialogi meretricii* VII, 4; Kratinos, fr. 221 Kock; Hippokratés, *De morbo sacro* 1, 31–33.

²¹ Aristotelés, fr. 194; 195, 6–7 Rose; Plutarchos, *Quaestiones convivales* IV, 5, 2, 670d; *De liberis educandis* 17, 12e; Iamblichos, *Protrepticus* 21, 33, 112. A tiltott halak között gyakran szerepel még a medúza (*akaléphé*) is.

²² Iamblichos, *De vita Pythagorica* 24, 109, 11–13; vö. Diogenés Laertios VIII, 34.

²³ A kérdéshez vö. Theodor WÄCHTER: *Reinheitsvorschriften im griechischen Kult*. Alfred Töpelmann, Gießen 1910. 95–100; Franz Joseph DÖLGER: *Der heilige Fisch in den antiken Religionen und im Christentum*. Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, Münster 1922. 342–358.

nevezik fogyasztásra alkalmatlannak, mert ürülékévők, vagy mert egymást falják fel, vagy mert nem riadnak vissza akár az ember megevésétől sem.²⁴ Ezek ellentétét képezi a nagyfejű pérhal (*kestreus*), más néven „böjthal” (*néstis*), amely arról híres, hogy vegetáriánus étrenden él. Ezért mondja a görög közmondás azokra, akik az igazságosság elve szerint étkeznek, hogy „böjtöl, mint a pérhal”.²⁵

A pythagoreusokról szóló hagyomány az egyes halfajták fogyasztására vonatkozó tilalmat először kitágította az összes tengeri halra, azután a halakra általában véve.²⁶ Plutarchos az asztali társalgások egyik kérdését a pythagoreus haltilalomnak szentelte. Ebben arra keresi a választ, miért tartózkodtak a pythagoreusok a lelkes élőlények közül leginkább a halaktól. A helyzet érdekessége az, hogy Lucius, egy etruszk származású római pythagoreus, Moderatus tanítványa, jelen van a beszélgetésen, ám hallgatási fogadalom köti, ezért nem árulhatja el a titkot. Annak azonban nem látja akadályát, hogy az asztaltársaság tagjai közül ki-ki megpróbálkozzék a maga magyarázatával. Több lehetséges értelmezés is elhangzik, kezdve a hal némaságán, amely a pythagoreusok hallgatásával állna összefüggésben, az Egyiptomból való átvételig, amely szerint Pythagoras a tenger iránti ellenszenvét és a haltabut személyesen az egyiptomi papoktól tanulta volna. Plutarchos a beszélgetés végén sokkal nagyvonalúbb magyarázattal áll elő: Pythagoras, aki a halászoktól megvásárolt egy hálóra való halat, hogy azután a zsákmányt visszaengedje a tengerbe, különös igazságosságáról tett tanúbizonyságot. Ovidiustól tudjuk, hogy a szárazföldi állatok közül azok, amelyeket az isteneknek áldoztak, úgyszólván kiérdemelték a sorsukat: a disznó azzal, hogy feltúrta a vetést, a kecske azzal, hogy lelegette a szőlőt és így tovább.²⁷ A halak azonban képtelenek bármilyen bünt is elkövetni az emberrel szemben, hiszen egy tőlünk teljesen idegen világban élnek, mondhatni, a mi világunkban nem zavarnak vizet... Mert ugyebár — mondja Plutarchos — nehezen illethetjük a bajuszos vörösmárnát vádlóan azzal a jelzővel, hogy a „vetést feldúló”, a papagájhalat azzal, hogy a „szőlőt lerágó”, a nagyfejű pérhalat vagy a tengeri farkast azzal, hogy a „magot felcsipegető”, ürügyet teremtve ezzel megölésükre és megevésükre.²⁸ Pythagoras tehát ezen értelmezés szerint akkor, amikor fegyverszünetet hirdetett a halakkal szemben, amelyek képtelenek ártani az embernek, az igazságosság legmagasabb görög eszményét valósította meg.

²⁴ Epicharmos, fr. 63 Kaibel; Philémón, fr. 79, 19 Kock; Antiphanés, fr. 68, 11–13; fr. 129, 5–6 Kock; Alexis, fr. 76 Kock; vö. Ailianos, *De natura animalium* II, 41.

²⁵ Athénaios, *Deipnosophistae* VII, 78, 307c; 80, 308a; vö. Zénobios, s. v. *kestreus nésteuei*.

²⁶ Porphyrios, *Vita Pythagorae* 45; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 21, 98, 9–10; Athénaios, *Deipnosophistae* VII, 80, 308c; Plutarchos, *Quaestiones convivales* VIII, 8, 1, 728e.

²⁷ Ovidius, *Fasti* I, 349–456; *Metamorphoses* XV, 106–115.

²⁸ Plutarchos, *Quaestiones convivales* VII, 8, 728c–730f.

3. Az orphikus-pythagoreus hústilalom kezdeti formái — hogy a harmadik pontra térjek — többé-kevésbé kétértelműek.²⁹ Hippolytos hústól való tartózkodása, amelyet Euripidés szerint Orpheus könyvei ihlettek, láthatóan jól megfért az ifjúnak Artemis nevében folytatott vadászó életmódjával.³⁰ Hasonlóan, a krétai korybasz-papok rituális megtisztulását, akik azt vallották magukról, hogy „nékem az élő / állati lény eledelt sohse nyujthat”,³¹ nyershúsevő lakoma előzte meg. E gyakorlat vélhetően tovább élt az orphikus közösségekben. Pythagoras egyes beszámolók szerint csak az állatok vitális szerveinek — szív, agyvelő, méh — a fogyasztását tiltotta meg tanítványainak,³² mások szerint pedig az állatok közül is csak némelyekét, mint például a fehér kakasét.³³

Azok az állatok viszont, amelyekbe nem költözik emberi lélek, nevezetesen az áldozati állatok, fogyaszthatók voltak.³⁴ Mindenesetre a hagyomány már egészen korán ismeri azt a megszorítást, amely szerint dolgos ökröt és gypjas birkát fogyasztani semmilyen körülmények között sem szabad.³⁵ Ez a beszámoló a Kr. e. IV. századra megy vissza, arra az időre, amikor Buzygés és Triptolemos hasonló irányú ősi törvényeit emlegetni kezdik Athénban.³⁶ Theophrastos, Aristotelés tanítványa, a Zeus Polieusnak bemutatott athéni *buphonia*-áldozatot annak a vélt ősi tilalomnak a fényében értelmezi, mely szerint igavonó ökröt megölni a legnagyobb szentségtelenség.³⁷ Xenokratés pedig, Platón tanítványa, beszámol egy korabeli athéni esetről, amikor a népgyűlés pénzbírságra ítélte egy állampolgárt, amiért elevenen megnyúzott egy kost.³⁸

Ebbe az atmoszférába jól beleillik az az értelmezés, amely Pythagorasnak tulajdonítja e két hasznos állat elfogyasztásának a tilalmát. Egyébként is a görög-római hagyomány Pythagoras lelkes élőlényektől való tartózkodását hajlamos volt úgy értel-

²⁹ Máiig a legrészletesebb áttekintést adja ebben a témában Johannes HAUSSELEITER: *Der Vegetarismus in der Antike*. Alfred Töpelmann, Berlin 1935. 79–157.

³⁰ Euripidés, *Hippolytus* 952–954.

³¹ Euripidés, fr. 472, 18–19 (ford. Csengery János).

³² Aristotelés, fr. 194 Rose; Plutarchos, *Quaestiones convivales* II, 3, 1, 635e; Ailianos, *Varia historia* IV, 17; Porphyrios, *Vita Pythagorae* 42; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 24, 109, 4–6; *Protrepticus* 21, 30–31, 123; Diogenés Laertios VIII, 17–18; Plutarchos, *De liberis educandis* 17, 12d–f.

³³ Aristotelés, fr. 195, 15–18 Rose; Plutarchos, *Quaestiones convivales* IV, 5, 2, 670d; Ailianos, *Varia historia* IV, 17; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 18, 84, 10; 28, 147, 14; *Protrepticus* 21, 17, 116.

³⁴ Iamblichos, *De vita Pythagorica* 18, 85, 8–10; 21, 98, 8–10; Porphyrios, *Vita Pythagorae* 34; *De abstinentia* I, 26, 3; II, 28, 2; Plutarchos, *Quaestiones convivales* VIII, 8, 3, 729c; Phótios, *Bibliotheca*, Cod. 249, 438b, 26–27.

³⁵ Tarasi Aristoxenos, fr. 29a Wehrli; vö. Ovidius, *Metamorphoses* XV, 116–142.

³⁶ Smyrnai Hermippos, fr. 84 Wehrli = fr. 4 Bollansée. Részletesebb fejtegetéshez vö. GAÁL Balázs: „Aki az állattal kegyetlen, nem lehet emberséges ember». Pónori Thewrewk Emil és az állatvédelem a régi görögöknél”, *Antik Tanulmányok* LVI (2012) 41–49; „Állatvédő» törvények az ókori görögöknél”, *Társadalomkutatás* XXX (2012) 188–190.

³⁷ Theophrastos, *De pietate*, fr. 18 Pötscher = fr. 584A, 321–365 Fortenbaugh.

³⁸ Xenokratés, fr. 53 Isnardi Parente.

mezni, mint a samosi bölcs kivételes igazságosságának jelét.³⁹ Hamar kialakult az az elképzelés, hogy Pythagoras minden lelkes élőlény fogyasztásától tartózkodott, sőt — hogy ebben a részben se hagyjak ki egy bájos anekdotát — a vérengző dauniai medvét is sikerrel lebeszélte a húsevésről.⁴⁰ Pythagoras vegetarianizmusának az igazságosság legmagasabb görög eszménye szerint való értelmezése véleményem szerint többet árul el maguknak az értelmezőknek, mint Pythagorasnak a felfogásáról. Így viszont elkerülhetetlen az a következtetés, hogy ha nem is gyakorlatban, legalábbis az elvi alapokat tekintve az ókori görögség sokkal közelebb állt az állatokkal szembeni igazságosság és jogosság követelményéhez, mint azt általában feltételezik. Csak egy értelmezést emelek ki. Pythagoras azzal, hogy még az idegen állati fajokkal szemben is szelídségre és gyengédségre nevelt, elősegítette az emberszeretet (*philanthrópia*) megvalósulását. Mert ugyan ki ártana egy vele rokon emberi élőlénynek, aki még az idegen fajokkal szemben is gyengéden viselkedik?⁴¹ Az erényre szoktatás gyakorlata, mint ismeretes, az ókori görög etika alapját képezi.

Ha azonban azt gondoljuk, hogy a vegetarianizmus a végső eszmény, tévedünk. A híres athéni törvényhozó, Solón vendégbarátjaként tartja számon a hagyomány a krétoi Epimenidést, aki többek között arról nevezetes, hogy az athéniak kérésére tisztító szertartásaival megtisztította Athént a kylóni vérbűn szennyétől. Ezzel előkészítette a talajt Solón törvényhozásának, igazságosságot és egyetértést teremtve.⁴² Solón állítólag a krétoi kultusból kölcsönözte az ősi fatáblákon őrzött kultikus törvényeket is, amelyek vértelen áldozatot írtak elő.⁴³ Epimenidés leginkább különös éttrendjéről volt híres. A krétoiakat e szavakkal intette:

Krétoiak, mindig hazug és csupa-has, tunya barmok!⁴⁴

Ő maga csak egy csodaszert fogyasztott, amelyet a nympháktól kapott, és amely biztosította, hogy egyáltalán ne kelljen ételt magához vennie, se pedig ürítenie.⁴⁵ Ennek a csodaszernak az összetételét már Platónról fogva a Hésiodosnál említett két növény, a mályva és az asphodelos keverékében határozta meg a hagyomány.⁴⁶ Plutarchos a hét bölcs asztali társalgásában előveszi az izgalmas témát, Solón szájába

³⁹ Diogenés Laertios VIII, 13; Porphyrios, *De abstinentia* III, 1, 4; 26, 1; 8; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 16, 69; 24, 108; 30, 168–169; *Protrepticus* 21, 39, 125; Cicero, *De republica* III, 11, 19; Plutarchos, *De esu carniū* II, 3, 997e; *De sollertia animalium* 7, 964e–f; *Quaestiones convivales* VIII, 8, 3, 729e; Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos* IX, 127–128.

⁴⁰ Feltehetően a gerasai Nikomachos alapján Porphyrios, *Vita Pythagorae* 23; Iamblichos, *De vita Pythagorica* 13, 60, 6–10.

⁴¹ Plutarchos, *De esu carniū* II, 3, 997e; *De sollertia animalium* 2, 959f; *De capiēda ex inimicis utilitate* 9, 91c.

⁴² Plutarchos, *Solon* 12, 6–9; Diogenés Laertios I, 110.

⁴³ Theophrastos, *De pietate*, fr. 12, 5–7 Pötscher = fr. 584A, 176–178 Fortenbaugh; Plutarchos, *Solon* 25, 2.

⁴⁴ Epimenidés, fr. 2 Diels–Kranz.

⁴⁵ Smyrnai Hermippos, fr. 15a Wehrli; Diogenés Laertios I, 114.

⁴⁶ Platón, *Leges* III, 1, 677d–e; Hésiodos, *Opera et dies* 40–41.

adva egy kisebb beszédet. Itt Epimenidés különös diétájáról és annak vélhető okáról van szó. Solón, mint az igazságosság megtestesítője, magyarázatképpen kifejti: Epimenidés nyilvánvalóan azért él ezen a szűkös diétán, mert a legfőbb jó egyáltalán semmilyen táplálékra sem szorulni, a második legfőbb jó pedig a lehető legkevesebb táplálékra szorulni. A gyomrot és a beleket mint minden tisztátalanság forrását nem ok nélkül kárhoztatták és metszették ki halottaikból az egyiptomiak. Mert valóban ez a testünk szennye, az a hadésbeli pokol, amely telis-tele van rettenetes folyamokkal, tüzes szelekkel és elnyelt holttestekkel. Az élő azzal, hogy más élőkkel — lelkesekkel és nem lelkesekkel — táplálkozik, óhatatlanul igazságtalanságot követ el. Ebből a szempontból a hústól való tartózkodás, amelyet Orpheus hirdetett egykor, csak álbölcsesség, *sophisma*. Az igazságtalanságot egyetlen módon lehet elkerülni: ha önmagunkban elégségesek (*autarkés*) vagyunk, és nem szorulunk semmire.⁴⁷

Nos, ez halandó embertől igen szigorú elvárás. Solónnak — úgy hiszem — aligha sikerült elvennie ezzel asztaltársainak étvágyát, és remélem, nekem sem sikerült a hallgatóimét elvennem a jóízű *convivium*-októl.

⁴⁷ Plutarchos, *Septem sapientium convivium* 15, 158c; 16, 159b–c.